ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 122, Kasım 2021, s. 281-300

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.53>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
22.10.2021

Yayımlanma Tarihi / The Publication Date
29.11.2021

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe TANRIVER CELASİN

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Sanat, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü

aysecelasin@kmu.edu.tr

Orcid: 0000-0001-9189-8001

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ KÜTÜPHANESİ ÖRNEKLERİ BAĞLAMINDA OSMANLI YAZMA ESERLERİNDE HÂRUT VE MÂRUT TASVİRLERİNİN İNCELENMESİ¹

Öz

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen ve büyü ile ilişkilendirilen Hârut ve Mârut, İslâm dininin yanı sıra diğer dinlerde ve kadim kültürlerde karşımıza çıkan iki melektir. Bu araştırmanın konusu Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan örnekler bağlamında Osmanlı yazma eserlerindeki Hârut ve Mârut tasvirlerinin biçimsel ve sembolik açıdan incelenmesidir. Araştırmanın giriş kısmında, Hârut ve Mârut hakkında bilgi verilmiş ve İslam dininin yanı sıra diğer dinlerde ve kadim kültürlerde bulunma biçimleri incelenmiştir. Konu iki ana başlıkta ele alınmış olup birinci kısımda Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan 10 adet yazma eserdeki Hârut ve Mârut tasvirleri incelenmiş ikinci kısımda ise Hârut ve Mârut tasvirlerinin sembolik değerleri üzerinde durulmuştur.

İnsanoğlundan daha itaatkâr olduğunu iddia eden melekler topluluğunun içinden temsilci olarak seçilen Hârut ve Mârut, nefis sahibi yetişkin iki erkek olarak insanların arasına gönderilirler. Zühre adında çok güzel bir kadınla tanışan Hârut ile Mârut, giriştikleri nefis mücadelesini kaybederek içki içmek, puta tapmak, adam öldürmek gibi büyük günahlar işlerler. Günahlarının cezası olarak kıyamet gününe

¹ Bu makale, 7-9 Ekim 2021 Karaman Uluslararası Yunus Emre ve Türkçe Bilgi Şöleni'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

kadar ayaklarından bir kuyuya asılırlar. Rivâyete göre; yanlarına gelenlere eşlerin arasını bozacak ve onların boşanmalarını sağlayacak büyüü öğretmektedirler. İsrâiliyat kaynaklı bu kıssalar Acâibü'l-Mahlukât ve Fâli Kur'an gibi yazmalarda tasvirlenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hârut, Mârut, Tasvir, Büyü

RESEARCH INTO “HARUT” and “MARUT” DESCRIPTIONS IN OTTOMAN MANUSCRIPTS WITHIN THE FRAMEWORK OF SAMPLES AT TOPKAPI PALACE MUSEUM LIBRARY

Abstract

Harut and Marut, cited in Quran and associated with bewitchment, are two angels that are also available in other religions as well as archaic cultures. The subject of this study is to research Harut and Marut descriptions in Ottoman manuscripts available at the Topkapı Palace Museum Library within the scope of their structural as well as symbolic significance. The introduction of the study involves brief information regarding Harut and Marut while it also touches upon how these two angels are described in other religions and archaic cultures. The subject has been researched in two main sections. The first section involves the study of Harut and Marut descriptions in 10 manuscript works available at the Topkapı Palace Museum Library while their symbolic values have been discussed in the second section.

Having been selected as the representatives of angel community claiming to be more obedient than human beings, Harut and Marut have been dispatched to mingle with the human beings. Having met a beautiful woman called Zühre (Venus), they have tried hard to repress their desires. However, they have committed several cardinal sins like drinking alcohol, worshiping idols and murder. They have been hung from their legs in a well till doomsday as the reward of their sins. The rumor has it that they whisper the spell that will create a rift among couples and will cause them to divorce. These tales, having originated from Jewish resources, are also available in the manuscripts “Acâibü'l-Mahlukât” and Fâli Kur'an in the form of descriptions.

Keywords: Hârut, Mârut, Description, Spell.

GİRİŞ

Hârut ve Mârut Bakara sûresi 102. âyette isimleri geçen iki varlıktır. İslam kültürü içinde özellikle İsrâiliyat etkili kaynaklarda cezalandırılmış melekler olarak anılmaktadır. Hârut ve Mârut kıssasına benzeyen hikâyelere İslamiyet öncesi kültürlerde farklı isimlerde de olsa rastlanmaktadır. Bunların en eskisi Sümer medeniyetindeki Dumuzi ve İnanna efsanesidir. İnanna'ya âşık olan çoban tanrısı Dumuzi ve çiftçi tanrısı Enkidmu'nun hikâyesi, Hârut ve Mârut'un Zühre'ye olan yasak aşklarıyla özdeşleştirilmiştir (Koşık, 2013, s. 142; Demirci, 1997, s. 262).

Arapça asıllı olmayan Hârut ve Mârut isimleri kimi araştırmacılar tarafından Zerdüşiliğin kutsal kitabı Avesta'da adı geçen suların koruyucusu Haurvetât ve bitkilerin koruyucusu Ameretât ile aynı sayılsa da bu durum isim benzerliğinden öte geçmemektedir. Ermeni dinî

mitolojisinde adı geçen Hawrot ve Mawrot isimleri yine Haurvetât ve Ameretât ile ilişkilendirilmiştir. Persçe’de Mwrđ-Hrwd, Soğdça’da Mrwwt ve Hrwwt şeklinde görülen bu isimlerin Kur’an’da Hârut ve Mârut olarak geçtiği belirtilmiştir (Demirci, 1997, s. 262)

İslâm kültüründe karşımıza çıkan Hârut ve Mârut kıssanın çok benzerlerinin bir Yahudi tefsir kitabı olan *Mitraş Avkir*’de geçtiği bilinmektedir. Buna ilave olarak *Tobit Kitabı* ve *Süleyman’ın Ahdi*” isimli Yahudi metinlerinde de Tanrı tarafından yeryüzüne denemek üzere gönderilen meleklerin insanlara büyü öğretmesiyle ilgili kayıtlar mevcuttur (Demirci, 1997, s. 262). Çok çeşitli anlatımlarının bulunduğu Hârut ve Mârut hikâyesinin en bilineni şu şekildedir:

İdris Peygamber zamanında melekler Allah’a insanoğlunu şikâyet ederek; “Ey Rabbimiz bizim secde etmemizi istediğin insanlar yeryüzünde puta tapıyor, içki içip zina ediyor ve cana kıyıyor” demişler. Bunun üzerine Allah “eğer insanoğluna verdiğim nefis ve şehvet duygularını size verseydim siz de aynısını yapardınız” demiş. Melekler bunu reddederek “biz asla günah işlemezdik” demişler. Allah meleklerle “o halde yeryüzüne gönderilmek üzere aranızdan iki melek seçin” demiş. Melekler de en güvendikleri Hârut ve Mârut isimli iki meleği seçmişler. İnsanoğluna verilen nefis ve şehvet duygularıyla yeryüzüne gönderilen bu iki melekten puta tapmak, insan öldürmek, içki içmek ve zina yapmaktan uzak durmaları istenmiş. Bu şartlarla yeryüzüne gönderilen iki melek gündüzlerini insanlar arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözerek gecelerini de İsm-i Azam duasını okumak suretiyle göğe yükselerek geçirmeye başlamışlar. Günlerden bir gün Zühre adında bir kadın kocasından boşanmak için Hârut ve Mârut’a başvurmuş. Kadının güzelliğiyle akılları başlarından giden bu iki melek kadınla birlikte olmak istemişler. Zühre bu teklifi Hârut ve Mârut’un kendi taptığı putlara tapmaları karşılığında kabul edebileceğini söylemiş. İki melek puta tapmayacaklarını söyleyince kadın o zaman “kocamı öldürürseniz sizinle birlikte olurum” demiş. Hârut ve Mârut bunu da reddetmiş. Zühre en son şarap içmeleri karşılığında kendileriyle birlikte olacağını söyleyince diğerlerine göre daha küçük bir günah gibi gördükleri içki içmeyi kabul etmişler. İçki içtikten sonra sarhoş olan melekler hem Zühre’nin kocasını öldürmüş hem de puta taparak üç büyük günahı işlemişler. Buna rağmen Zühre onlarla birlikte olmaya yanaşmamış ve son bir şart daha ileri sürmüştü. Onların göğe yükselmek için okudukları İsm-i Azam duasını öğrenmek istemiş. Şehvet duygularını dizginleyemeyen Hârut ve Mârut kadının son isteğini de yerine getirmişler. Zühre İsm-i Azam duasını okuyarak göğün üçüncü katına kadar yükselmiş ancak daha ileri çıkmasına müsaade edilmemiş. Allah da onu burada insanlara ibret olsun diye parlak bir yıldızla dönüştürmüştü. Venüs ya da Zühre yıldızı olarak bilinen parlak yıldızın hikâyesinin bu olduğu söylenir (Koşık, 2013, s. 143).

Akılları başlarına gelen Hârut ve Mârut göğe çıkmak istediklerinde kendilerine izin verilmemiş ve cezalarını dünyada yahut ahirette çekmeleri için iki seçenek sunulmuş. Ahiret hayatının sonsuz olduğunu bilen bu iki melek cezalarını dünyada çekmeyi tercih etmişler. Bunun üzerine Hârut ve Mârut’a kıyamete kadar Babil’de tabanında su bulunan bir kuyuya ayaklarından baş aşağı olarak asılı kalma cezası verilmiş (Koşık, 2013, s. 144). Melekler suyun kokusunu almalarına rağmen asla ona erişemeyeceklermiş (Kardaş, 2013, s. 32). İnsanların bu iki meleği ziyaret edebildikleri, meleklerin de yanlarına gelenlere büyü ve sihrin günah olduğunu söylemeden ve bunu gerçekten öğrenmek isteyip istemediklerini üç kere sormadan karı-koca arasını açan bilgileri vermedikleri rivayet edilir (Koşık, 2013, s. 143-144).

Din konulu Yahudi kitaplarında bulunan bu hikâye İncil ve Tevrat’ta geçmemektedir. Kur’an-ı Kerim’de yalnız Bakara sûresi 102. âyetinde geçen bu husus hakkında sahih hadis

bulunmadığı bilinmektedir. Hârut ve Mârutla ilgili Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgiler oldukça kısıtlıdır. Ayette zamanla ilgili bilgi olmamasına rağmen meselenin Bâbil'de geçtiği, bu iki meleğin Allah tarafından imtihan vesilesi olarak görevlendirildiği ve büyü hakkında bilgileri olduğudur. Hz. Peygamber zamanında belki bu konu anlaşılır durumdaydı ve bu nedenle açıklama ihtiyacı duyulmadı. Zaman içerisinde anlamayla ilgili problemler açığa çıktığında da bu ihtiyacın isrâilî rivayetlerle karşılandığı düşünülebilir (Parlak, 2014, s. 15). Kur'an-ı Kerim'de geçen Harut ve Marutla ilgili âyetin meali şu şekildedir (Bakara 102):

Onlar, Süleyman'ın hükümlerine uymak için şeytanların uydurduğu sözleri dinlediler. Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular; çünkü insanlara sihri, Bâbil'de iki meleğe, Hârut'la Mârut'a indirilene öğretiyorlardı. Hâlbuki bu iki melek, “biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!” Demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa Allah'ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayıcı değil zarar veren öğreniyorlardı. Andolsun onlar, bunu (sihri) satın alan kimsenin âhiretten nasibi olmadığını çok iyi biliyorlardı. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi (Karaman & vd., 2017, s. 165-166).

Âyetin başında, sihir yapmakla ilgili şeytanların uydurduklarına inanan insanların Süleyman Peygamber'e iftira etmesinden bahsedilmiş ve konuya Hârut ve Mârut'un bir imtihan vasıtası olarak sihir öğretişleriyle devam edilmiştir. Sihrin Allah'ın izni olmaksızın etki etmeyeceği, bununla ilgilenen insanların zararlı olanı tercih ettiği, sihir yapmanın ve yaptırmanın dinî açıdan sakıncalı olduğuna dikkat çekilerek âyet tamamlanmıştır (Karaman & vd., 2017, s. 174). Kur'an-ı Kerim'de yalnız bu âyette Hârut ve Mârut bahsinin geçmesi ve haklarında sahih hadis bulunmaması özellikle tefsir yapan âlimleri isrâiliyat kökenli kaynaklara yöneltmiştir. Böylece Kur'an söylemine uygun olmasa da bu iki melek ile ilgili hikâyeler kimi tefsir kitaplarında kendisine yer bulmuştur. Bu uydurma bilgilerin sonradan Müslümanlığı kabul etmiş olan Yemen Yahudilerinden Ka'b el Ahbâr'dan kaynaklandığı düşünülmektedir (Demirci, 1997, s. 263). Âyetin asıl maksadı Hz. Süleyman'ı Yahudilerin iftiralarından temize çıkartmak, kötülüğün kaynağının peygamberler yahut melekler değil, şeytanlar ve şeytan tabiatlı cinler veya insanlar olduğunu anlatmaktır. İlave olarak, meleklerin aktardığı bilgileri imtihan vesilesi bilip bunlardan faydalanmak ve yanlış inanç ve uygulamalardan korunmak maksadıyla bir uyarı olarak kabul etmektir (Karaman & vd., 2017, s. 174).

Hârut ve Mârut kıssası bazı tefsir kitaplarının yanı sıra hadis kitaplarında da Yahudi kaynaklarında bulunduğu şekliyle yer almıştır. Hz. Ali, Abdullah bin Ömer ve İbn-i Abbas tarafından nakledildiği iddia edilen bu hadislerin senet açısından zayıf olduğu belirtilmiştir (Demirci, 1997, s. 263). Bu iki melek ile ilgili rivayetler tefsir, hadis, siyer, peygamberler tarihi ve akaid kitaplarında masalsı bir anlatımla yer aldığı bundan dolayı da pek dikkat çekmediği belirtilmiştir (Koşık, 2013, s. 146). Benzer kullanımlarını edebiyatta da görmekteyiz. Divan edebiyatında aşkın büyülenmesi, sevgilinin çene çukurunun Hârut ve Mârut'un asılı kaldığı kuyuya benzetilmesi şairlerin sıklıkla kullandığı sanatlı anlatımlardandır. Mevlana *Mesnevî*'sinde bu iki meleğin “insanları işledikleri günahlardan dolayı yargıladıkları ve insanlara baş olmayı istemelerinden dolayı imtihana düştükleri, bundan dolayı da cezalandırıldıkları” bilgisini vermektedir (Kardas, 2013, s. 33; Gölpınarlı, 1985, s. 553). İsrailiyât kökenli bu fantastik anlatımın tasvirleri Osmanlı dönemi yazma eserlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan literatür taramasında Hârut ve Mârut tasvirleriyle ilgili müstakil bir çalışmanın yapılmadığı ancak “*Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*” isimli kitapta Metin And H. 1703 numaralı eserde bulunan Hârut ve Mârut tasviri hakkında bilgi verdiği tespit edilmiştir. Kitaptaki bilgi oldukça kısıtlı olup bu tasvirlerin taşıdığı sembolik değerlerle ilgili yorum yapılmadığı görülmüştür. Literatürdeki bu eksikliği gidermek için konu araştırmaya değer bulunmuştur. Bu çalışmada; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunan hangi tür yazmalarda Hârut ve Mârut tasvirleri bulunmaktadır, tasvir-metin ilişkisi ne durumdadır, Hârut ve Mârut tasvirleri neyi sembolize etmektedir? gibi sorulara yanıt aranmıştır.

Hârut ve Mârut tasviri bulunan yazmaların tespiti için Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça ve Türkçe Yazmalar Kataloğu’nda tasvirli olarak kaydedilen ve özellikle tarih ve coğrafya içerikli 17 adet *Acâib’ül Mahlûkât*, 2 adet Fal-ı Kur’an taranmıştır. Bunlardan 8 adet *Acâib’ül Mahlûkât*’ta (H. 406, R. 1659, H. 403, H. 400, H.405, H. 410, R. 1661, H. 402) ve 2 adet Falnâme’de (H.1702 ve H. 1703) Hârut ve Mârut tasviri tespit edilmiştir (Tablo 1).

HÂRUT VE MÂRUT TASVİRLERİNİN BULUNDUĞU ESERLER

TSMK’inde taranan eserlerin envanter bilgilerinin yanı sıra içinde kaç tasvir bulunduğunu ve Hârut ve Mârut tasvirinin olup olmadığı Tablo 1’de yer almaktadır. İçinde Hârut ve Mârut tasvirlerinin bulunduğu yazmalar koyu renk ile yazılmıştır.

Tablo 1

TSMK’inde Taranan Eserlerin Envanter Bilgileri

Kitabın ismi	Envanter No	Yıl ve Yazar	Tasvir	Hârut ve Mârut Tasviri
Acâib’ül-Mahlukât	H. 410²	1479; Muhammed b. Muhammed	103 tasvir	+
	R.1659³	1494-95	186 renkli hayvan ve bitki tasviri var	+
	H.403⁴	1568-69; Ala’ad-Din b. Hidayet Allah eş-Şerif	124 tasvir	+
	H. 402⁵ (40a)⁶	1577	176 tasvir	+
	H. 400⁷	1699-1700; Hüseyin b. Mehmed⁸	244 tasvir	+
	H. 405⁹	16.yy	+	+
	H.406¹⁰	16. yy (?)	145 tasvir	+

² Karatay, (1961a), TSMK Farsça Yazmalar Kataloğu no: 1-940, s.74.

³ Karatay, (1961a), TSMK Farsça Yazmalar Kataloğu no: 1-940, s.74

⁴ Karatay, (1961a), TSMK Farsça Yazmalar Kataloğu no: 1-940, s.75

⁵ Karatay, (1961a), TSMK Farsça Yazmalar Kataloğu no: 1-940, s.75

⁶Karatay, , (1961a), TSMK Farsça Yazmalar Kataloğu no: 1-940, s.74

⁷ Karatay, (1961b), TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu, C.1, no: 1-1985, s.442.

⁸ Eserin Hüseyin b. Mehmed’e ait olduğu bilgisi mevcuttur. Kut (1988), “Acaibü’l Mahlûkât”, s. 317.

⁹ Karatay, (1961b), TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu, C.1, no: 1-1985, s.441.

	R. 1661	17 yy (?)	172 tasvir	+
	(44a)¹¹			
	H.407	1569; Muhammed el-Kıvam eş-Şirazi	124 tasvir	-
	A.3632	16. yy (?) Surûrî	+	-
	H. 404	16. yy (?)	283 tasvir	-
	H.411	16. yy (?)	97 tasvir	-
	H.401	16. yy (?)	189	-
	R. 1660	1421	Hayvan ve bitki resimleri	-
	R. 1088		+	-
	A. 3632	16.yy (?)	+	-
	H.1490	16. yy (?)	13 tasvir	-
Fal-ı Kur'an (Falnâme)	H. 1702¹²	-	60 tasvir	+
	H. 1703¹³	1614-16¹⁴, Kalender Paşa	35 tasvir	+

Acâib'ül-mahlûkât Yazmalarında Hârut ve Mârut Tasvirleri

Acaib'ül-mahlûkât, âyet, hadis, müspet ilimlerden faydalanarak hazırlanmış coğrafya, seyahatler ve kozmografiyle ilgili duyulmamış ve bilinmeyen garip şeylerle hakkında yazılmış türün genel adıdır (Sarıkaya, 2019, s. 18; Kut, 1988, s. 315) Acaib'ül-mahlûkât, konularına göre ikiye ayrılır:

Birincisi Muhammed b. Muhammed et-Tûsî es-Selmanî'nin (12.yy) Farsça yazdığı eserdir ve yazarın kitabı on bölüme ayırarak düzenlediği görülür. 1. Gökyüzündeki acayıpler (ayüstü âlemi), 2. Gökle yeryüzü arasındaki acayıpler. 3. Dağlar, denizler, kayalar, kıymetli taşlar, yerin acayıpleri. 4. Şehirler, mâbedler (mescitler, kiliseler, sinagoglar). 5. Bitkiler, ağaçlar ve ilaçlar. 6. Kazılmış suretler. 7. İnsanlar. 8. Cinler. 9. Kuşlar. 10. Kara ve deniz hayvanları (Sarıkaya, 2019, s. 18). İkincisi ise Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvîni (ö. 682/1283) (İzgi, 2002, s. 160) tarafından Arapça yazılan Acaibü'l-mahlûkât ve Garâibü'l-mevcûdat adıyla bilinen kitap, dört mukaddime iki makale ve bir hatime olarak hazırlanmıştır (Kut, 1988, s. 315).

Acâib'ül-mahlûkât türü kitapları tasvirli ve tasvirsiz olarak da ayırmak mümkündür. Bu eserlerde tasvirler genellikle sayfanın bir kısmını kaplayacak şekilde yerleştirilmiş, işçilik açısından zayıf ancak dönem özelliklerini yansıtacak şekilde betimlenmiştir. Acâib'ül-mahlûkât adlı yazmaların hepsinde Hârut ve Mârut tasvirlerinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Örneğin bu

¹⁰ Karatay, (1961a), TSMK Farsça Yazmalar Kataloğu no: 1-940, s.76

¹¹ Karatay, (1961a), TSMK Farsça Yazmalar Kataloğu no: 1-940, s.75

¹² Karatay, (1961a), TSMK Farsça Yazmalar Kataloğu no: 1-940, s.108.

¹³ Karatay, (1961b), TSMK Türkçe Yazmalar Kataloğu, C.1, no: 1-1985, s.640.

¹⁴ Bağcı, vd. (2006), Osmanlı Resim Sanatı, s.192.

çalışmada taranan on yedi tasvirli yazmanın yalnızca sekiz tanesinde Hârut ve Mârut tasviri mevcuttur.

Hârut ve Mârut tasvirlerinin bulunduğu Acâib'ül-mahlûkât türü eserlerin katalog bilgileri ve içerikleri şu şekildedir:

TSMK, H. 410 numaralı Muhammed b. Muhammed tarafından 1479 tarihinde Farsça olarak kaleme alınan Kazvinî'nin Acâib'ül-mahlûkât'ında 103 tasvir bulunmaktadır. (Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça yazmalar kataloğu:1-940, 1961a, s. 74). Sayfa altın cetvelle çevrelenmiş olup, yaklaşık 65x55 mm ebadında olan tasvir, metnin sol alt köşesine yerleştirilmiştir. Tasvirde Hârut ve Mârut'tan başka figür bulunmamaktadır. Ayaklarından zincirlerle kuyuya asılmış olan figürlerin elleri arkada bağlanmış gibidir. Tasvir sanatının bir özelliği olan farklı bakış açıları kullanılarak figürler ön cepheden, figürlerin içinde bulunduğu kuyu ise kuş bakışı betimlenmiştir. Kuyu ağzı ve kuyunun içi koyu gri ile renklendirilirken kuyunun dışı açık eflatun ile boyanmış ve üzerine gri renkli basit fırça darbeleriyle otlar betimlenmiştir. Sıvama altınla köşeler renklendirilirken eflatun zemin ile altın zemin arası gri renkle çizgilerle basit geometrik olarak bezenmiştir.

Her iki figürün üst kısımları çıplak, altlarında ise diz kapaklarını kapatacak uzunlukta lacivert renkli eteklik bulunmaktadır. Figürlerden birisinin lacivert etekliğinin üzerine sarı renkle (altın olabilir) üç benek (çintemani) (Süslü, 1976, s. 215-278) motifi işlenmiştir. Osmanlı döneminde bu şekilde üç benekli kumaşlar "Bursa beneği", "altın benek", gibi isimlerle anılmışlardır (Doğanay, 2004/2, s. 198). Diğer figürün etekliğindeki motif ayırt edilememektedir. Dikkati çeken başka bir husus ise figürlerin üzerlerindeki etekliklerin yerçekiminden bağımsız bir biçimde görüntülenmesidir. Saçlı ve bıyıklı olan bu iki figür tek yumurta ikizi gibi birbirine benzemektedir. Orantısız vücut hatları ile betimlenen figürlerin çıplak gövdelerindeki çizgisel hatlar, zayıflıktan kaburgaları çıkmış hissi uyandırmaktadır. Yuvarlak yüzlü çekik gözlü olarak betimlenen Hârut ve Mârut figürleri birbirlerine bakar vaziyette gözleri açık olarak tasvir edilmiştir. Literatürde bahsedildiği gibi figürlerin hemen başının altında su birikintisini andıran bir betimleme vardır (Görsel 1).

Görsel 1: Hârut ve Mârut, Acaibü'l-mahlûkât, TSMK, H. 410, vr. 58a, 884/1479, (Görsel: TSMK, 2019).

TSMK, R. 1659 numaralı Farsça yazılan 1494-95 tarihli yazmada 186 tasvir bulunmaktadır. (Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça yazmalar kataloğu:1-940,

1961a, s. 74). Sayfanın orta sol kısmına altın cetvele bitişik yapılan tasvir yaklaşık 55x50 mm ebadındadır. Özensizce çekilmiş altın cetvelin içinde Hârut ve Mârut ayaklarından asılmış olarak betimlenmiştir. Kuyunun içi siyaha yakın gri, dışı ise açık eflatun renk ile boyanmıştır. Bu eserdeki figürlerin betimlenme biçimi neredeyse H. 410 numaralı eserdekiyle aynıdır. Figürlerde kolların arkada bağlı olması, çıplak gövdelerinin iki yanındaki zayıflıktan belirgin hale gelmiş kaburgaların çizgilerle ifade edilmesi ve başlarının hemen aşağısında su birikintisinin betimlenmesi benzerliklerdendir. Kuyunun dış zemin rengi ve üzerine yapılan gri renkli otlar, aralarında 15 yıl olan bu iki eserin aynı fırçadan çıktığını düşündürmektedir. Bıyiksız ve saçları çeneye kadar uzanan yuvarlak yüzlü ve çekik gözlü figürlerden bir tanesinin ten ve yüz rengi dökülmüş, boyanın altından açık gri renk açığa çıkmıştır. Figürlerin ayakları kırmızı renkli bir iple bağlanmış ve üzerlerindeki eteklik uzun ve beyaz renklidir (Görsel 2).

Görsel 2: Hârut ve Mârut, Acaibü'l-mahlûkât, TSMK, R. 1659, vr. 210a, 900/1494-95, (Görsel: TSMK, 2019).

TSMK, H. 403 numaralı Alâad-Din b. Hidâyet Allah eş-şerif tarafından Farsça yazılan 1568-1569 tarihli yazmada 124 tasvir bulunmaktadır. (Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça yazmalar kataloğu:1-940, 1961a, s. 75). Yaklaşık 60x110 mm ebadında olan tasvir, sayfanın orta kısmına ve altın cetvele bitişik olarak yerleştirilmiş ayrıca çok ince ve özensiz bir altın cetvelle çevrelenmiştir. Tasvirde Hârut ve Mârut'un yanı sıra üç figür daha bulunmaktadır. Kuyunun içinde ayaklarından zincirle asılı olan Hârut ve Mârut'un belden yukarısı çıplak, altlarında beyaz çakşır bulunmaktadır. Yuvarlak yüz, çekik gözler, minik ağız Osmanlı tasvirlerindeki tiplere uygun betimlenmiştir. Kollar vücuda yapışık ve eller arkada gizlenmiştir. İki figür birbirine bakmakta ve bunlardan birisinin kustuğu ya da kendilerini ziyarete gelenlerin getirdiği yiyeceği yerken ağzından döktüğü fark edilmektedir. Kuyunun dibinde dış bükey kayaya benzer ancak kaya olamayacak kadar düzgün bir yapı vardır. Kuyunun içi yandan bakılarak kuyunun ağzı ise tepeden bakılarak betimlenmiştir. Ziyarete gelenlerin Hârut ve Mârut'a attıkları yiyecekler kuyunun dibinde dış bükey yapının üzerine birikmiş olduğu görülmektedir. Elleri arkada sanki bağlıymış gibi betimlenen Hârut ve Mârut'un yiyecekleri ne şekilde ağızlarına götürdükleri konusu muallaktır. Muallak olan bir

diğer mesele de ayaklarından kuyunun tavanına asılan figürleri taşıyan zincirlerin yerçekiminin aksine sarkık vaziyette çizilmiş olmasıdır.

Hârut ve Mârut'u ziyarette gelmiş olan üç erkek figürün birisi kuyunun ağzında çömelmiş vaziyette içeriye yiyecek atarken betimlenirken diğer ikisi kuyunun yan tarafında sohbet halindedir. Figürlerden birisi eliyle kuyuyu işaret ederken karşısındaki de konuya olan ilgisinin ve şaşkınlığının bir ifadesi olarak sağ elinin işaret parmağını ağzına götürmüştür. Uzun boylu, ince, narin ve kıvrak yapılı, çekik kaş ve çekik gözlü, yanaklara uzanan zülüflerle, küçük el ve ayaklar Safevî figür üslûbunun göstergeleri arasındadır (İnal, 1976, s. 163). Figürlerin üzerindeki turuncu ve mavi ve sarı renkli giysiler onlara canlı bir görünüm kazandırmaktadır. İki kat olan bu giysilerin belleri kumaş bir kuşak ile bağlanmıştır. Zeminde tercih edilen pastel tonlarla giysilerdeki parlak renkler zıtlık teşkil etmektedir (Shahmari, 2014, s. 66) (Görsel 3).

Görsel 3: Hârut ve Mârut, Acaibü'l-mahlûkât, TSMK, H. 403, vr. 52a, 976/1568, (Görsel: TSMK, 2019).

TSMK, H. 402 numaralı Farsça yazılan 1577 tarihli yazmada 176 tasvir bulunmaktadır. (Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça yazmalar kataloğu:1-940, 1961a, s. 75). Hârut ve Mârut tasviri, yazmanın 40a sayfasında 85x60 mm ebadında yerleştirilmiştir. Kuyu içine ayaklarından asılan figürlerin vücutlarının üst kısımları çıplak alt kısımlarında dizlerine kadar beyaz çakşır bulunmaktadır. Ellerinin arkadan bağlı olduğu fark edilen çekik kaşlı çekik gözlü olan figürlerin saçları ve bıyıkları mevcuttur ayrıca zayıflıkları dikkat çekmektedir. Kuyunun dibinde figürlerin ulaşamayacağı seviyede gri ile renklendirilmiş suyun betimlendiği fark edilmektedir. Kuyunun yan taraflarında pembe renkli kayalar, kuyunun ağız kısmında kayaların üzerinde biri erkek diğeri kadın iki figür bulunmaktadır. Figürlerin her ikisi de ellerinde yiyecek olması muhtemel bir şey tutmaktadırlar. Erkek olan figür tıpkı Hârut ve Mârut gibi bıyıklı olarak betimlenmiştir. Figürlerin giysileri turuncu ve mavi renklerden iki kat şeklindedir (Görsel4).

Görsel 4: Hârut ve Mârut, Acaibü'l-mahlûkât, TSMK, H. 402, vr. 40a, 985/1577, (Görsel: TSMK, 2019).

TSMK, H. 400 numaralı Hüseyin b. Mehmed'e ait Türkçe yazılan 1699 tarihli yazmada 244 tasvir bulunmaktadır (Karatay, TSMK Türkçe Yazmalar 1-1985, 1961b, s. 442). Yaklaşık olarak 165x190 mm ebadında olan tasvirde ayaklarından ipe asılmış olan Hârut ve Mârut figürleri kanatlı olarak betimlenmiştir. Bu tasvirde de diğerlerinde olduğu gibi kuyu yandan kuyunun ağzı ise tepeden bakılarak çizilmiştir. Gövde kısmı çıplak olan figürlerin altında beyaz renkli eteklik bulunmaktadır. Birbirlerine olan bakışlarından ve ellerin duruşundan sohbet halinde oldukları anlaşılan figürlerin yüzleri yuvarlak, kaşları ve gözleri çekik, ağızları küçüktür. Önceki incelenen Hârut ve Mârut figürlerine göre etine dolgun olan bu figürlerin göbekli ve bir erkeğe göre oldukça büyük göğüslü oldukları dikkat çekmektedir. Safevî üsluplu tasvirlerle karşılaştığımızda bu tasvirin durağan yapısı fark edilmektedir. Zemindeki açık koyulu pastel renk tonları ve çiçekli bitkilerin iri öbekler halinde işlenmesi Uzak Doğu'dan İslam tasvir sanatına miras kalmış kalıplardandır. Buna ilâve olarak farklı renklerin pastel tonlarıyla boyanmış zemin üzerine girintili çıkıntılı işlenmiş kaya parçaları da yine aynı kökene dayanmaktadır (İnal, 1976, s. 63-64).

Metinde geçen Hârut ve Mârut'la ilgili kısmın transkripsiyonu şu şekildedir:

Hârut ve Mârut'un suretleridir. Mesele-i kelâmiyye ne denlû melekler var ise yerlerde ve göklerde cümlesi Allâhu Azîmü'sşân'ın kullarıdır ve emrine inkıyâd idüb muti'lerdir ne buyurdu ise ânu işlerler. İsyân idüb asla asî olmazlar ve anlara usanmaklık gelmeyüb daima ibadet iderler ve zükûr ve inâs yani erkeklik ve avratlık sıfatıyla dahî sıfatlanmazlar ve dahî nefis ü şehvetten berîlerdir zîra tebdil-i hakâyık olmaz ve amma Hârut ve Mârut sahîh olan budur ki meleklerdir ve anlardan günah-ı kebir ü sagîre olmadı ve lâkin Allâhu Azîmü'sşân anlara azab itmesi li-hikmetindir yâni hikmet-i ilâhiyyeye müfeyvazdır ve Vallâhu â'lem ve minhüm el-melâiketü'l müvekkilûne bi'l- kâinât yâni haber-i nebeviyye ile sabit olan meleklerdir (H. 400, vr. 72b-73a)

Metne göre; melekler Allah'ın kullarıdır ve O'nun emrinden çıkmazlar. Ayrıca meleklerin cinsiyeti yoktur, nefis ve şehvet duygularına sahip değildirler. Hârut ve Mârut'un büyük ya da küçük günahları yoktur. Allah'ın onlara azap etmesi hikmetindendir. Âyette de geçtiği üzere bu iki melek insanlar için ancak bir imtihan vesilesidir (Görsel 5).

Görsel 5: Hârut ve Mârut, Acaibü'l-mahlûkât, TSMK, H. 400, vr. 72b, 1111/1699-1700, (Görsel: TSMK, 2019).

TSMK, H. 405 numaralı Türkçe olarak 16. yy.'da istinsah edildiği düşünülen yazmada 127 tasvir bulunmaktadır (Karatay, TSMK Türkçe Yazmalar 1-1985, 1961b, s. 441). Bu eserdeki Hârut ve Mârut figürleri bir kuyu içine ayaklarından asılı vaziyette betimlenmiştir. Üst kısımları çıplak, alt kısımda ise beyaz çakşır ayaklarına kadar uzanmaktadır. Elleri arkadan bağlı olan figürlerden birinin ön kısmı diğerinin ise sırt kısmı gözükecek şekilde resmedilmiştir. Tombul yanaklı, küçük ağızlı, birbirine ikiz gibi benzeyen figürlerin kafaları matruş yani tıraşlıdır. Figürlerin başlarının hemen altında uzanamayacak seviyede kuyunun dibinde betimlenmiş su birikintisi fark edilmektedir. Altın ve renkli cetveller arasına alınan yazı sahasının dışına taşan tasvirin başka bir yerden devşirildiği anlaşılmaktadır. Bir yazma eserden çıkartılan yahut albümlerde tek sayfa halinde bulunan tasvirlerin başka bir yazma eserlerde kullanılması sıkça rastlanılan bir durumdur. Kimi zaman ustalıkla yapılan bu uygulama izleyici tarafından fark edilmezken bu eserde tasvir yazı sahasının epeyce dışına taştığından dikkat çekmektedir. Yazı sahasının dışında kenar suyu bezemesi olarak halkarî tekniğinde süsleme yapılmıştır. Kuyunun dışında kalan alanda Hârut ve Mârut'u ziyarete gelmiş dört figürden ikisi kuyunun ağız kısmına eğilmiş diğer ikisi de ayakta durmaktadır. İnce belli, narin duruşlu, kıvrak figürler Safevî üslûbunun tipik özelliklerindendir (Görsel 6a-6b).

Görsel 6a (Detay)

Görsel 6b

Görsel 6a-6b: Hârut ve Mârut, Acaibü'l-mahlûkât, TSMK, H. 405, 16.yy (?), (Görsel: TSMK, 2019).

TSMK, H. 406 numaralı Farsça olarak 16.yy.'da kaleme alındığı düşünülen yazmada 145 tasvir bulunmaktadır. (Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça yazmalar kataloğu:1-940, 1961a, s. 76). Yaklaşık olarak sayfanın yarısını kaplayan tasvirde Hârut ve Mârut figürleri gri renkli kuyu içinde baş aşağı betimlenmişlerdir. Ayaklarında bağ bulunmayan bu figürler sanki boşlukta asılı kalmışlar hissi uyandırmaktadır. Üst kısmı çıplak alt kısmında ayak bileklerine kadar uzanan beyaz çakşır bulunan figürlerin zayıflıktan kaburga kemiklerinin sayıldığı fark edilmektedir. Ziyaretçi konumundaki iki figür kuyu içindedir ve renkli kıyafetleriyle izleyicinin ilgisini merkeze çekmektedirler. İnce, zarif ve kıvrak bedenli figürler sohbet halinde betimlenmiştir. Kuyunun dışında eflatun renkli girintili çıkıntılı kayalar ve üzerinde minik otlar mevcuttur (Görsel 7).

Görsel 7: Hârut ve Mârut, Acaibü'l-mahlûkât, TSMK, H. 406, vr. 115a, 16.yy, (Görsel: TSMK, 2019).

TSMK, R. 1661 numaralı Farsça olarak 17.yy.'da kaleme alındığı düşünülen yazmada 172 tasvir bulunmaktadır (Karatay, TSMK Türkçe Yazmalar 1-1985, 1961b, s. 75). Yaklaşık 90x60 mm ebadında olan tasvirde Hârut ve Mârut figürleri ayaklarından asılmış vaziyettedir.

Elleri arkadan bağlı olan figürlerin üst kısımları çıplak, altlarında birinde turuncu diğesinde pembe şalvar ayak bileklerine kadar uzanmaktadır. Saçları tepede topuz yapılmış, sırt kısımları gözüktür şekilde kuyu içine yerleştirilen figürlerde yuvarlak yüz, küçük ağız, küçük burun ve hafif tebessüm dikkat çekmektedir. Kuyu içi koyu gri renk ile boyanmış kuyunun dibindeki su birikintisinin içinde balık ve su yılanına benzer hayvanlar betimlenmiştir. Kuyunun yanlarındaki renkli kayaların hayvan başı şeklinde yorumlandığı görülmektedir. Kayaların hayvan başı gibi yorumlanmasını TSMK H. 1504 numaralı Firdevsî'nin Şehnamesi'nde de görmekteyiz. Bu özellik XVI. yüzyıl başı Şiraz Okulu'nda karşımıza çıkmaktadır (İnal, 1976, s. 166) (Görsel 8).

Görsel 1: Hârut ve Mârut, Acaibü'l-mahlûkât, TSMK, H. 1661, vr. 44a, 17.yy (?), (Görsel: TSMK, 2019).

Falnâme Yazmalarında Hârut ve Mârut Tasvirleri

Falnâme ya da fal-ı Kur'an Türk ve Fars kültüründe yazılmış fal ile ilgili eserlere verilen genel isimdir (Uzun, 1995, s. 141) Arapça bir terim olan fal ise gaipten haber verme, gelecekte olacaklar hakkında anlamlar çıkartmak için bakla, kahve, iskambil gibi çeşitli nesnelere bakmaya denir (Ayverdi, 2005, s. 906). Geleceği merak etmek ve gaipten haber almaya çalışmak bütün kültürlerde olduğu gibi İslâm kültüründe de bir gelenek olarak kendisine yer bulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de fal kesin bir dille yasaklanmışken (Maide 5/3-90 (Karaman & vd., 2017, s. 202-336))¹⁵, İslâm kültüründe kitapları yazılacak kadar bu meselenin gelişmesi, gelecekte haber almak ya da bilinmeyeni bilmeye çalışmak değil de yapılması planlanan bir iş

¹⁵ Maide 5/3: Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında-yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı. Çünkü bunlar doğru yoldan sapmaktır. Bugün, kâfirler dininize karşı (mücadelede) ümitlerini yitirmişlerdir. Onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak İslâmiyet'i beğendim. Kim aklıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir (Karaman vd. (2017), Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, C.2 s.202-336). Maide 5/90: Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz (Karaman vd. (2017), Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir).

hakkında Kur'an-ı Kerim'e danışmak ya da onu hakem kılmak şeklinde olduğu düşünülmektedir. Fal-ı Kuran ya da Kur'an falının bu cihetten diğer fallarla (kahve, el, kum, bakla falı vs.) münasebeti isim benzerliğinden öteye geçmemektedir (Yıldız, 2010, s. 183). Fal sahibi falnâmeden niyet ederek rastgele bir sayfa açar. Falnâmelerde asıl olan tasvirdir, metin tasvirin daha iyi anlaşılmasını sağlar. TSMK H.1703 envanter numaralı eserin 17a sayfasında Hârut ve Mârut ile ilgili metnin transkripsiyonu şu şekildedir:

Cümle âlem adâvet eyler anâ ki hilâfet ide emr-i cabbara olsa Hârutu sihr ile Mârut. Çekülür başı aşağı dâre ey fal ıssı bil ve agâh ol ki Hârut ve Mârut senin falına gelmiştir. Bu fal gam ü gussa ve küdüret ve perişanlık üzere delalet ider sefer eylemek makbul değildir ve akd-i nikâh veya birisiyle şirket eylemek sergerdânlık sermayesidir ve eğer kûl-u câriye almak ve at ve katır almak mücibhane harablıktır. Muhassıl-ı kelâm bu fal cemî'ül umura eyü gelmemiştir. Evli oldur ki birinci gün sabreylesin ve dahî günahlarından tevbe eyleyüb evkâtını tâat ve ibadete sarf edesin ve hayrat ve sadakâtten taksîr göstermeyesün ve zikrullahdan zinhar hâlî olmayasın tâ ki muradına erüşesin.

Hârut ve Mârut tasvirini açıklayan metin fal sahibini tuttuğu niyete karşı uyarmakta, niyetinden vaz geçmeye ve günahlarından tövbeye davet etmektedir. Falnâmelerin en meşhuru, Kalender Paşa (ö.1023/1614-15'den sonra) tarafından I. Ahmed (1603-1617) için hazırlanmış olan H. 1703 numaraya kayıtlıdır. Yine aynı kütüphanede H. 1702 numaraya kayıtlı Farsça yazılmış bir diğer falnâme de benzer özellik göstermektedir (Uzun, 1995, s. 141).

TSMK, H.1703 numaralı yazma 41 yaprak şeklinde hazırlanmış ve içinde 35 tasvir bulunmaktadır. Eserin başlangıcında I. Ahmed'in tuğrası mevcuttur. (Karatay, TSMK Türkçe Yazmalar 1-1985, 1961b, s. 640). Sarayda vezirliğe kadar yükselen ve vassale¹⁶ ustası olan Kalender Paşa tek sayfa resimleri Türkçe fal metinleriyle birleştirerek bu eseri oluşturmuştur (Bağcı & vd., 2006, s. 193). Yazmadaki tasvirlerin ressam Nakşî ve Nakkaş Hasan Paşa (ö.1031/1622) üslûbunda yapıldığı büyük çoğunluğunun Osmanlı nakkaşlarının eserlerinden derlenmiş olduğu düşünülmektedir (Mahir, 2005, s. 102-103; And, 2010, s. 52). Nakkaş Hasan üslûbunun tipleri dolgun yüzlü, kalın siyah kaşlı, kalın ve kısa boyunlu olarak betimlenmişlerdir (Tanındı, 2006, s. 330). Manzara tasvirlerinde turuncu, firuze, pembe, eflatun renklere yeşilin çeşitli tonları eşlik eder (Mahir, 2005, s. 64). İri bitki öbekleri renkli çiçeklerle bezelidir. Sarı, turuncu, mavi, yeşil renkli tepelerin birbirini kesmesi (Tanındı, 2006, s. 330) bu üslûbun önemli belirleyicilerindendir.

Eserin 16b sayfasında bulunan kuyu içinde ayaklarından asılmış Hârut ve Mârut figürlerinin üst kısımları çıplak ve alt kısımlarında ayak bileklerine kadar uzanan beyaz renkli çakşır bulunmaktadır. Figürlerin hemen başlarının altında dış bükey gri renkli bir yapı betimlenmiştir. Bu kuyu tabanında bulunan düzgün bir yükselti olarak değerlendirilebilir. Elleri görünmez iplerle bağlanmış gibi önlerinde çapraz durmaktadır. Kafaları matruş yani tıraşlı olan figürlerin kaşları ve gözleri çekik dudak ve burunları küçüktür. Tasvirde Hârut ve Mârut haricinde sekiz figür daha vardır. Bunların dördü kuyu etrafına toplanmış dördü de tepe arkasına konuşlanmıştır. Baş bağlama stillerine göre kuyunun başındakilerle birlikte tepenin arkasındaki figürlerden birisinin kadın olduğu fark edilmektedir. Kuyunun başında sağ tarafta duran mavi renk başörtülü, yaşlı, esmer ten renkli ve öfkeli gibi betimlenmiş kadını tepenin arkasında duran

¹⁶ Vassale: Bir yazma eserde yıpranan kısmın kesilip çıkartılması ve yerine tekrar başka bir kâğıt ya da eser yapıştırılması işlemine denir.

yaşlı erkek figür sanki teskin etmek istercesine elini omzuna koymuştur. Kuyunun sol tarafında duran mavi başörtülü genç kadın başını yaşlı ve öfkeli kadınla aynı stilde bağlamıştır. Diğer kadın figürlerde olmayan bu benzerlik sanki iki kadını birbiriyle ilişkilendirmektedir. Anne-kız ya da gelin-kaynana gibi. Hârut ve Mârut'un "karı-koca arasını açan sihirlerin ilmine sahip olma durumları ve yaşlı kadının öfkeli duruşu onu kaynana olmaya daha çok yaklaştırıyor. Elbette metin kısmında böyle bir açıklama yoktur. Transkripsiyondan anlaşıldığı üzere metin tasviri izah etmekten ziyade bu tasvirin taşıdığı semboller üzerine fal sahibine tavsiyelerde bulunmaktadır (Görsel 9).

Görsel 9: Hârut ve Mârut, Falnâme, TSMK, H. 1703, vr. 16b, 17.yy başı, (Görsel: And, 2010, s.280).

TSMK H. 1702 numaralı eserin, Farsça olarak 17. yy başında kaleme alındığı düşünülmektedir. Vassaleli olan yazmada 60 tasvir mevcuttur (Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça yazmalar kataloğu:1-940, 1961a, s. 108). Kuyu içine ayaklarından asılan Hârut ve Mârut figürlerinin üst kısımları çıplak, alt kısımlarında ayak bileklerine kadar uzanan beyaz renkli çakşır bulunmaktadır. Eller arkadan bağlı, kafaları tıraşlı figürlerin başlarının hemen altında gri renkli bir küre betimlenmiştir. Kuyunun ağız kısmında iki figür bulunmaktadır. Bunlardan birinin elinde yiyecek olması muhtemel bir şey mevcuttur ve sanki kuyunun içine bırakacakmış gibi durmaktadır. Aşağıda Hârut ve Mârut kendilerine getirilen yiyecekleri kusuyor gibi betimlenmiştir. Ziyaretçilerden diğeri de elinde kalem ve kâğıt not tutmaktadır. Kuyunun yanlarındaki renkli kayaların üzerine Safavî üslubunun tipik özelliklerinden olan gizli insan yüzleri resmedilmiştir. Ochre sarısı zemin üzerinde kozalak tipi (İnal, 1976, s. 172) ağaç ve çiçekli bitki öbekleri ince bir işçilikle işlenmiştir. Koyu mavi renk gökyüzü üzerine beyaz renkli salyangoz ve yengeç tipi (İnal, 1976, s. 167) bulutlar yerleştirilmiştir (Görsel 10).

Görsel 10: Hârut ve Mârut, Falnâme, TSMK, H.1702, (Görsel: TSMK, 2019).

HÂRUT VE MÂRUT TASVİRLERİ İLE İLGİLİ GENEL DEĞERLENDİRME

Acâibü'l Mahlûkât ve Falnâme türü kitaplarda kendine yer bulan Hârut ve Mârut bahsinin, her ne kadar İslâmî düstura uymasa da Yahudi literatüründe geçtiği şekliyle tasvir sanatına yansıdığı gözlenmiştir. Tasvirlerde günah işlemiş ve cezasını çekmekte olan Hârut ve Mârut figürlerini görmekteyiz. TSMK, H. 400 numaralı Acâibü'l Mahlûkât yazmasında Hârut ve Mârut'un büyük ya da küçük günahlarının olmadığı açık bir dille ifade edilmesine rağmen hemen yan tarafındaki tasvirde melekler baş aşağı azap çeker vaziyette betimlenmiştir. Bu tasvirler İsrâiliyat kaynaklı Hârut – Mârut söylemlerini destekler vaziyettedir.

Sihir (Çelebi, 2009, s. 170)¹⁷ ve büyü (Tanyu, 1992, s. 501)¹⁸, Kur'an-ı Kerimde kesin bir şekilde yasaklanmasına rağmen geleceği bilmek isteyen, hak etmediğine kısa yoldan, çabasız ve bedelsiz bir şekilde ulaşmak isteyen insanoğlu için tercih sebebi olmuştur. İşte bu yolu tercih eden için şeytan ile arasında bir yaklaşma olur ve böylece insan kendi kendine bir imtihan başlatır. Hârut ve Mârut ise sihir ve büyüün tehlikelerini insanlara hatırlatma unsuru olarak işlev görmektedir.

İncelenen Hârut ve Mârut tasvirlerinin tamamında figürler kuyu içine baş aşağı şekilde asılmışlardır. Kuyunun içi siyah ya da koyu gri ile boyanırken dışarıda manzara betimlenmiştir. Bu tasvirlerin tamamında kuyu metaforu kıyamete kadar sürecek bir cezanın çekileceği yer olarak kullanılmıştır. Kuyu içinin karartıcı ve kasvetli yapısı siyah ya da koyu gri renklerle hissettirilmeye çalışılmıştır. Hârut ve Mârut cezasını çekerken dışarıda hayat devam etmektedir. Pastel renkler, iri çiçekli bitki öbekleri, mavi gökyüzü, beyaz bulutlar normal bir yaşamın göstergesidir. İncelenen tasvirlerin dördünde (H.400, H.410, R.1659, R. 1661) ziyaretçi konumunda figür bulunmazken diğer altısında (H.402, H. 403, H.406, H. 405, H. 1703, H.1702)

¹⁷ Sihir: Bir şeyi olduğundan farklı göstererek, aldatmak, oyalamak; insanların ilgisini çekmek, gönlünü çelmek.

¹⁸ Büyü: Doğüstü güçleri kullanarak olağan üstü sonuçlar elde etme çabası.

renkli iç entarisi ve kaftan gibi dönem giysileri içinde ziyaretçiler betimlenmiştir. Bu figürler kuyu ağzında ya da etrafında konuşlandırılmışken yalnız H. 406 numaralı yazmanın Hârut ve Mârut tasvirinde ziyaretçiler kuyunun içinde betimlenmiştir.

Kuyular karanlık, bilinmeyen yeraltı dünyasıyla yeryüzü arasındaki iyi ve kötünün mücadelesinde cezanın çekildiği yer hükmündedir (Balkaya, 2014, s. 61). Neden Hârut ve Mârut için kuyu cezası reva görülmüştür? Rivayete göre; “insandan kendisini üstün gören” bu iki melek kendilerine verilen nefis sebebiyle insandan daha fazla bozulmuş ve birkaç büyük günahı bir arada işlemiştir. Bu sebeple insanın yaşadığı yeryüzünden daha aşağıyı temsil eden kuyuya baş aşağı asılmıştır. Baş aşağı asılma cezası ise çok güzel bir kadın karşısında görev ve sorumluluklarını unutan, akılları başlarından giden bu iki varlığın kendilerine gelmeleri ve yaptıkları yanlışın farkına varmaları için verilmiş olabilir. Baş aşağı asılma, işler yolunda giderken yani insanlar arasında adaletle hüküm verirken yaptıkları hatalar neticesinde her şeyin tepe taklak dönmesini de sembolize ediyor olabilir.

Tabanında su bulunan bir kuyuya baş aşağı asılan Hârut ve Mârut, bu sudan içememekte hatta tasvirlerden anlaşıldığı üzere ziyaretçilerin kendilerine getirdiği yiyeceklerden de yiyememektedirler. Özellikle H. 1702 ve H. 403 numaralı tasvirlerde yiyeceklerin figürlerin ağzından döküldüğü yahut kustukları açıkça görülmektedir. Buradan Hârut ve Mârut’un insan ile melek formu arasında yani somut ile soyut arasında sıkışıp kaldığı algısı oluşmaktadır. H. 400 numaralı yazmada Hârut ve Mârut’un melekliklerine atıfta bulunularak kanatlı çizilse de diğer dokuz eser bu algıyı desteklememektedir.

Hârut ve Mârut figürleri ikiz gibi betimlenmiştir. Üst kısımları çıplak olmakla birlikte alt kısımlarına giydikleri beyaz renkli çakşır, şalvar ya da eteklik genellikle aynıdır. Sakal bulunmayan Harut ve Mârut figürlerinde başlarının matruş yani tıraşlı olduğu üç yazma (H. 405, H. 1702, H. 1702), saçlı olan yedi yazma (H. 402, H. 403, H. 410, H. 406, R. 1659), saçı topuz olan iki yazma (H. 400, R. 1661), bıyıklı iki yazma (H. 402, H. 410) tespit edilmiştir.

Bıyık ve sakallarının siyah ve hafif seyrek olması ırksal özelliklerinden (Aydemir, 2012, s. 330; Rasony, 1996, s. 108) olan Türklerde bıyık ve yiğitlik arasında bir bağ kurulmuştur (Şen, 2004, s. 34). Türkler sakallarını kestikleri halde bıyık bırakmayı tercih etmişlerdir (Aydemir, 2012, s. 335; Kafesoğlu, 2005, s. 320). Saç ve bıyığın kesilmesi ritüeller doğrultusunda yapıldığı için bir erkeğin isteğinin dışında bıyığının kesilmesi ağır hakaret sayılmıştır (Aydemir, 2012, s. 345). Saçı tepede toplamak ise Budist olan Uygur Türklerinde sahip oldukları inancın yasakladıklarından vazgeçip gereklerini yerine getirmeyi sembolize etmekteydi. Bu gelenek Uygurlarda İslamiyet’i kabul ettikten sonra da devam etmiştir (Çandarlıoğlu, 1995, s. 68). Kaynaklarda geçen bu bilgilere göre Hârut ve Mârut’un cezası kıyamete kadar bir kuyuya baş aşağı asılmakla sınırlı değildir. Saç ve bıyıklarının tıraş edilmesi cezanın bir başka şekliyle devam ettiğini göstermektedir. Yalnız iki tasvirde karşımıza çıkan saçı tepede topuz olan Hârut ve Mârut için yaptıkları hatalardan vazgeçip, inandıkları dinin gereklerini yerine getirmeyi sembolize ettiği düşünülebilir.

Hârut ve Mârut’u ziyarete gelenlerin bu iki varlıktan bir beklentisi vardır. Onlardan “karı ve kocanın arasını açacak büyüleri öğrenmek!”. Ortada bir alış-veriş söz konusudur. Aslında insanların Hârut ve Mârut’a verebilecekleri bir şey yoktur. Tasvirlerde görüldüğü kadarıyla başlarının hemen altındaki suya erişemeyen, gelen yiyecekleri yiyemeyen bu iki yaratığa insanoğlu ne verebilir? Ancak ihtirasının esiri olan insan, Hârut ve Mârut’un “büyü ve sihrin yasak olduğu, bunu gerçekten öğrenmek isteyip istemediklerini üç kere sormasını” bile hiçe

saymış, zararlı da olsa bu bilgileri edinmek istemiştir. Bu sahneler tasvirlerle kuyunun etrafında toplanmış meraklı insan tiplerini şeklinde yansıtmıştır.

Falnâmelerde geçen Hârut ve Mârut bahsi ise fal sahibine niyetinin uygun olmadığına dair uyarılarda bulunur. Niyet akışa uygun değil, kader çizgisine ters konumdadır ve bu niyet sahibine fayda sağlamayacaktır. Fal sahibine niyetiyle ilgili ya uygun zamanı beklemesi ya da tövbe ve dua ile niyet temizliği yapması tavsiye edilir. Falnâmelerde durum böyleyken Acâibü'l-mahlûkât türü kitapların tavsiye verici veya yol gösterici bir özelliği yoktur.

“Asılmış Adam” figürü Tarot kartlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu kartın büyük sır (Major Arcana) olarak sembolik değeri yüksektir. Olumsuzluk ve negatif gidişatın yanı sıra bilgelik için kendini feda eden adamı da temsil etmektedir (Gibson, 2013, s. 227). Acaba Hârut ve Mârut da tıpkı Tarot kartlarında olduğu gibi insanlara sihir ve büyüün haram olduğunu öğretmek için kendilerini feda mı etmişlerdir? Neticede âyette geçtiği üzere (Bakara 102) “*biz ancak imtihan vasıtasıyız*” diyen bu iki melek, sınav sahasının bir unsuru olarak görev yapmış, bir nevi insanların bilgeliğe erişmesi için kendilerini feda ettikleri de düşünülebilir.

SONUÇ

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’ndeki yazmalardan taranan 17 adet Acâib’ül-mahlûkât 8’inde ve 2 adet Falnâme’de Hârut ve Mârut tasvirine rastlanmıştır.

Hârut ve Mârut betimlemeleri, başka tasvirlerin de bulunduğu yazmalarda bir bütünün parçası şeklindedir. Acâibü'l-mahlûkât türü kitaplarda Hârut ve Mârut tasvirleri sayfanın bir kısmına ince olmayan bir işçilikle işlenmiştir. Falnâmelerde ise tasvir tam sayfa olup detaylı anlatım ve ince işçilik dikkat çekmektedir. Her iki tür yazmada betimleme biçimi aynı olmakla birlikte taşıdığı sembolik değerlerde farklılık bulunmaktadır. Acâibü'l-mahlûkâtlarda Hârut ve Mârut bahsi meleklerle ilgili bölümde geçmektedir. Bu iki meleğin Allah’ın hikmeti üzere insanlara sihir ve büyüün sakıncalarını anlatmak için yeryüzüne gönderildiği bilgisi mevcuttur. Onların günah işlemedikleri, insanlara sınav vesilesi olarak gönderildikleri beyan edilmektedir. Bu ifadelerle rağmen tasvirlerde Hârut ve Mârut, bir kuyu içinde baş aşağı asılmış, azap çeker halde betimlenmiştir. Buradan Hârut ve Mârut hakkında İsrâiliyât kültüründen geçen söylencelerin tasvir sanatı üzerinde etkili olduğu sonucu çıkartılabilir.

Hârut ve Mârut’un üzerindeki çakır, şalvar veya eteklik, ziyaretçilerin üzerindeki iç elbise ve kaftanlar Osmanlılar zamanında gündelik hayatta giyilen giysilerdendir. Tombul yanaklı, çekik kaşlı, çekik gözlü, ince belli, zarif ve kıvrak figürler, renkli kaftanları içinde betimlenmiştir. Sanki olay, kitabın hazırlandığı dönemde hemen yakın bir yerde geçiyor gibidir. Pastel tonlarda renkli kayalar ve çiçekli iri bitki öbekleri, kozalak tipi ağaçlar, salyangoz ve yengeç tipi bulutlar manzarayı tamamlayan unsurlardandır.

Falnâmeler, gelecekte haber almak ya da bilinmeyeni bilmeye çalışmak için değil yapılması planlanan bir iş hakkında danışma makamı olarak kullanılmıştır. Fal sahibi niyet ederek falnâmeden rastgele bir sayfa açar. Niyetiyle ilgili olumlu ya da olumsuz tavsiyeyi Falnâme vasıtasıyla edinmeye çalışır. Hârut ve Mârut’un Falnamede verdiği mesaj ise pek olumlu değildir. Tutulan niyetin tıpkı kendileri gibi ters bir durumda olduğu, hayır getirmeyeceğini ifade eder ve fal sahibine niyetinden vazgeçmesini tavsiye eder.

Hârut ve Mârut, İsrâiliyât etkili inanışlara göre Zühre’nin tuzağına düşerken nasıl içki içmek, puta tapmak, adam öldürmek gibi iç içe geçmiş günahlar işlemişse; tasvirlerde de bu iki figür iç içe geçmiş sarmal bir ceza örgüsü içinde betimlenmiştir. Cezanın süresi kıyamete kadardır. Sonlu ancak ne zaman sonlanacağı belli değil. Cezanın çekileceği yer bir kuyu. Yer

altıyla yer üstünün, karanlıkla aydınlığın, iyi ile kötünün, soyut ile somutun arasında olan bir yer. Ayaklarından baş aşağı asılmak ise cezanın şiddetini artırmaktadır. Her şey yolunda giderken nefsinin isteklerine boyun eğen Hârut ve Mârut için işler tersine dönmüş ve ibre onlar için aşağıyı göstermeye başlamıştır. Kuyunun dibindeki sudan içememeleri, ziyaretçilerin getirdiği yiyeceklerden yiyememeleri de cezanın başka şekillerde de devam ettiğinin göstergesidir.

Kur'an-ı Kerim ve yazmaların metin kısımları Hârut ve Mârut'un insanlar için bir imtihan vesilesi olduğunu ifade etse de İsrâiliyat etkisiyle vücut bulan Hârut ve Mârut kıssasının tasvirlerinde bu iki figür günahlarının cezasını çeker vaziyette betimlenmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- And, M. (2010). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitolografyası*. YKY.
- Bağcı, S., & vd. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gibson, C. (2013). *Semboller Nasıl Okunur?* Yem Yayınları.
- İnal, G. (1976). *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlıya Kadar)*. Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Yayınları.
- Mahir, B. (2005). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. Kabalcı.
- Rasonyı, L. (1996). *Tarihte Türklük*. TKAE Yayınları.
- Sarıkaya, B. (2019). *Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Kitap Bölümü

- Şen, M. (2004). Tarihi Metinlerde Saç ve Sakal Kültürü. E. Naskalı (Dü.) içinde, *Saç Kitabı*. Kitabevi.

Çok Ciltli Eserler

- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. (Cilt 1-3). Kubbealtı.
- Gölpınarlı, A. (1985). *Mesnevi ve Şerhi* (Cilt 1-6). Milli Eğitim Bakanlığı.
- Karaman, H., & vd. (2017). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Cilt 1-5). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karatay, F. E. (1961a). *TSMK Farsça Yazmalar 1-940*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
- Karatay, F. E. (1961b). *TSMK Türkçe Yazmalar 1-1985*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

Dergiden Makale

- Aydemir, A. (2012). Kutadgu Bilig Ve Divanü Lugati't Türk'e Göre 'Saç Sakal' Kültürü Üzerine. *Turkish Studies*. (7/3), 329-350.
- Balkaya, A. (2014). Halk Anlatımlarında Kuyunun İşlevselliği Üzerine Bir Okuma. *Milli Folklor*. (102), 53-64.

- Doğanay, A. (2004/2). Türk Sanatında Pelengi ve Şahi Benek ve Çintemani Yanılgısı. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* (S.17,ss. 193-218).
- Kardaş, S. (2013). Divan Şiirinde Sihir ve Büyünün Kaynağı "Harut ve Marut". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (50), 29-46.
- Koşık, H. S. (2013). Harut ve Marut Hakkında Tercüme Bir Risale. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (12), 141-153.
- Süslü, Ö. (1976). Topkapı Sarayı ve Türk İslam Eserleri Müzelerinde Bulunan XVI. Yüzyıla Ait Osmanlı Minyatürlerindeki Kumaş Desenlerinin İncelenmesi. *Topkapı Sarayı Yıllık* , VI, ss. 215-278.

Rapor

- Çandarlıoğlu, G. (1995). *Orta Asya'da Timuriler-Çn'de Ming Münasebetleri Ch'en Ch'eng Elçilik Raporu*. Mimar Sinan Üniversitesi yayınları.

Ansiklopediler

- Çelebi, İ. (2009). Sihir. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.37, ss.170-172). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Demirci, K. (1997). Harut ve Marut. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.16, ss. 262-264) TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- İzgi, C. (2002). Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.25, ss. 160) TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Kut, G. (1988). Acâibü'l-Mahlûkât. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.1, ss. 315-317) TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Tanıncı, Z. (2006). Nakkaş Hasan Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.32, ss. 329-330) TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Tanyu, H. (1992). Büyü. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.6, ss. 501-506). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Uzun, M. İ. (1995). Falnâme. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (C.12, ss. 141-145) TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Yıldız, A. (2010). Manzum Bir Kur'an Fali. *İstem*. (C.16, ss. 181-198). Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

Elektronik Dergi

- Parlak, A. (2014). Esbâb-ı Nuzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi . *Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55 (1) , 1-16 . DOI: 10.1501/Ilhfak_0000001402

Tez

- Shahmari , S. (2014). *Osmanlı ve İran Minyatürlerinde Figür Anlayışın Etnografik Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Resim Ana sanat Dalı.